

Vart har ejdern tagit vägen?

TEXT: SÖREN LINDÉN

Oroande rapporter om skärgårdens ejdrar har under året seglat upp och orsakat rubriker i massmedia. Ejdern sägs närmast ha försvunnit från vissa områden, och framförallt tycks ungar ha drabbats av hög dödlighet.

Ett seminarium anordnat av Sveriges Vildnad (Jägareförbundet) den 18:e maj på Skansen i Stockholm ägnades helt åt problemet, vilket visar med vilket allvar frågan nu tas. Seminariets titel var "Vad har hänt med våra skärgårdsfåglar? Vad har hänt med ejdern?"

Kollaps är ett starkt ord, men tyvärr är det en benämning som väl beskriver det som skett, eftersom Östersjöns ejderbestånd uppskattas ha minskat med två tredjedelar under det senaste decenniet!

Allvarligt läge

Med tyngdpunkten lagd på ejderns situation belyste fyra forskare – tre från Sverige och en från Finland – ejderns katastrofala och snabba minskning i Östersjön. De redovisade forskningsresultat som i ett brett spektrum belyste hur allvarligt läget är.

Talesättet att det är först när båset är tomt som kon saknas är träffande vad gäller ejdern. Visserligen har många som intresserar sig för skärgårdsfåglar under flera år reagerat på att ejdern minskat i antal och till och med helt försvunnit i vissa områden. Men det är först nu som man inser att det handlar om en dramatisk nedgång i hela Östersjön. Det tycks framförallt som om ungarnas överlevnad är mycket dålig.

Det är viktigt att i det här sammanhanget nämna att det inte bara är ejdern som har minskat; men om de andra arterna vet vi än mindre.

Ökade – för att snabbt minska

Ejderstammen ökade markant under 1900-talets senare hälft, enligt de kustfågelinventeringar som utförts i Sverige och Finland. Men under 1900-talets sista decennium hände något, och beståndet minskade hastigt samtidigt som könsfördelningen förändrades.

I Finland var honorna något fler än hannarna när beståndet tidigare ökade, men idag är närmare 70 procent av fåglarna hannar! Detta



har även uppmärksammats i Sverige, speciellt i de räkningar som görs av sträckande sjöfåglar i Sydsverige. Tidigare talade man om "varannan damernas", med vilket menas en jämn könsfördelning. Idag går det 2-3 hannar på en hona.

De två kustfågelinventeringar som har utförts i Stockholms skärgård, 1974-75 och 2001-04, visade båda att ejdern var den ojämförligt vanligaste kustfågeln. Det fanns nästan 100 000 par i Stockholms läns skärgård i början av 2000-talet.

Hur många par finns det idag? Ingen vet. Vad vi vet är att det har skett en dramatisk nedgång av beståndet på mindre än tio år. Kustfågelinventeringarna räknade par, och inte häckningsframgång i form av ungar, så om den omfattande dödligheten bland ungfåglar började i början av 2000-talet

vet vi inte genom inventeringen. Och även om så var fallet, vilket en del rapporter antyder, tycks den under senare år ha antagit anmärkningsvärda proportioner.

Betydande predation

Den finske fågelforskaren Mikael Kilpi visade på seminariet att ejderns minskning i det finska Skärgårdshavet sammanfaller med havsörnens ökning. Kilpi berättade också att man uppskattar havsörnens predation på ruvande honor som omfattande. Han visade även undervattensbilder på musselbankar (blåmussla är ejderns stapelföda), där musslorna hade ett växtäckande av alger och därigenom blev svåråtkomliga för ejdrarna.

▼ Ejdrar i flykt. © Jorma Tenovu.



Det är också känt att mängden blåmusslor har minskat, vilket kan bero på att salthalten i skärgårdshavet har sjunkit. Resultatet blir en födobrist som kan vara förödande, eftersom ejdrarna behöver bra födotillgång för att komma i god kondition inför häckningen.

Kilpis resultat åskådliggjorde på ett tydligt sätt att det med stor säkerhet är flera samverkande faktorer som verkar till ejderns nackdel.

Störst minskning i Svealand

Martin Green från Lunds universitet visade att minskningen av ejderbeståndet är som störst i Svealands skärgårdar och mindre i Norrland och vid västkusten.

Stort intresse tilldrog sig Lennart Balks presentation av sina resultat om thiaminbrist hos kustfåglar (thiamin är samma sak som B1-vitamin). Balk har tidigare visat att om fåglar som uppvisar förlamningssymptom blev injicerade med thiamin, blev de i stort sett återställda. Han arbetar nu vidare i ett större projekt som handlar om kopplingen mellan thiaminbrist och fåglar. Det blir intressant att följa de resultat som där kommer fram.

Krister Mild från Naturvårdsverket avslutade seminariet och summerade dagen med konstaterandet att vi vet att många faktorer kan påverka kustfågelbestånden, men inte vilka som är avgörande.

Han påpekade att vi behöver mer data om reproduktionen och bättre uppföljningar av fågelbeståndens storlekar. Mild påminde också om de storskaliga faktorer som vi vet högst påtagligt påverkat Östersjön: övergödning och överfiske.

Utsläpp kan påverka

Värt att nämna är också att det är oklart hur stor påverkan fritidsbåtars utsläpp av toalettavfall har för framförallt ytterskärgården. Under sommaren kan det lokalt vara stora mängder som släpps ut direkt i det marina ekosystemet. Till detta kommer vetskapen om att vi har stora områden med syrefria bottenar i Östersjön och som även når in i vår skärgård.

I vilken grad dessa två faktorer påverkar förekomsten av blåmusslor vet vi inte idag, men det är inte orimligt att tro att det finns en påverkan, som i sin tur påverkar ejdern genom födobrist.

Räkningar i somras

Sommaren 2011 genomförde Skärgårdsstiftelsen och StOF räkningar av ejder och framförallt ejderungar.

StOF:s räkning gällde ådor och ungar i både ytter- och mellanskärgården: Granholmen, Grönskar, Biskopsö naturreservat, Söder-Rödkobb samt Långviksskar-Rödkläpparna. Räkningarna genomfördes vid tre tillfällen.

De två förstnämnda områdena inventerades av Mikael och Per Åsberg med följande resultat:

12 juni	31 ådor och 53 ungar
24 juni	30 ådor och 46 ungar
7 juli	15 ådor och 34 ungar

De övriga områdena gav följande resultat:

4 juni	74 ådor och 10 ungar
25 juni	43 ådor och 19 ungar
10 juli	13 ådor och 0 ungar

Per Lindgren, som inventerade de övriga områdena, skriver i en kommentar:

"Uppskattningsvis bara 6 kullar (29 pull). Jämför man med noteringarna som jag gjorde vid kustfågelinventeringen 23.5.74 så räknade jag till 157 ådor förande 88 kullar (ca 450 pull) och då var inte Bytta Salkobbar, Svinskären och Rödkläpparna med. Antalet ådor utan pull var 24. Edvard Wibeck såg 25.5.37 inte en enda kull!"

Alarmerande resultat

Skärgårdsstiftelsen genomförde i år en linjetaxering i samarbete med StOF och räknade då ejderådor och ungar. StOFs inventare Claes Kyrk berättar om linjetaxeringen utanför Stavsås: "I ett samarbete mellan StOF och Skärgårdsstiftelsen utförde undertecknad räkningar av ejderkullar vid tre tillfällen under sommaren som passerat från en av stiftelsens båtar. I en linjetaxering, vars längd var ca 50 sjömil, noterades alla sjöfåglar med fokus på ejder. Området utgjorde en inner-skärgårdssträcka mellan Stavsås och Maderö, därefter en vändning norrut till Nämndös nordöstra hörn med räkning söderut till Gillinge i mellanskärgården.

Tredje sträckans start gjordes mellan Gillinge och Biskopsö; färden gick norrut i en linje där ytterskärgården möter mellanskärgården med avslutning vid Tärnsörarna. Sista delen var en koll



▲ Bildtext. © Jorma Tenovuo.

i Gräskärsfjärden med en rundning av norra Runmarö samt åter till Stavsånäs.

Resultatet blev mycket alarmerande: den 3 juni noterades sammanlagt 1265 honor och 456 ejderungar. Den 30 juni sågs 909 honor, och några hundra hade nu troligen anslutit sig till de rugande hannarna längre ut på öppet vatten. Antalet ungar hade minskat till 203 exemplar och endast några få nykläckta kullar noterades. 28 juli utfördes den tredje rundan och antalet hontecknade fåglar var nu 792. I denna siffra kan det dock dölja sig några tidigt utvecklade årsungar. Antalet räknade årsungar var 138, vilket sammantaget är ett oerhört dåligt häckningsutfall.”

Inte bara ejdern ...

Claes Kyrk fortsätter: ”Inventeringen bekräftade att ejdrarna har det svårt med ungrproduktionen. Färre än 200 ungar på nästan 1300 honor känns inte bra. De två-tre föregående åren har dock varit ännu sämre, och varje år som går med så här dåliga resultat medför en urholkning av ejderbeståndet. Det finns nu risk för en stor kollaps inom några få år. Som en jämförelse kan nämnas att om vi utfört inventeringen när ejderbeståndet var som störst i början på 2000-talet så hade vi haft siffror på 3 000-5 000 ungar efter en dags räkning.

Det är inte bara ejdern som det går dåligt för. Under sommarens alla turer som jag utfört i skärgården har det noterats få kullar av en rad olika andfågelarter, samt hos skäggdopping, sothöna, knölsvan, gäss och även gråtrut. De miljöproblem som verkar finnas i Östersjön kanske inte ligger bakom alla dessa dåliga häckningsresultat, och naturligtvis finns flera orsaker som slår olika på olika arter. Men om denna trend fortsätter så kommer såväl Stockholms skärgård som en stor del av den svenska Östersjökusten att bli mycket fågeltomma. Fortsatta studier kommer att följa händelseutvecklingen och vi får, för fåglarnas skull, hoppas att trenden vänder.”

Frågor till fågelkunniga

Förutom inventeringar är det värdefullt att höra vad fågelkunniga personer, som har vistats i skärgården under många år, säger om ejderns situation. Här svarar fyra av dessa på följande frågor:

1. Hur många år har du haft möjlighet att följa skärgårdens fågelliv?
2. Vilken är din uppfattning om ejderns bestånd i Stockholms skärgård över tid? När anser du att minskningen började bli märkbar?
3. Har du någon uppfattning ifall andra andfåglar också minskat märkbart, samtidigt som ejdern?

Ejdern

Henrik Waldenström:

– Jag har skådat i skärgården sedan 1971, och som exkursionsledare sedan 1980-talet, och då med mer systematiska studier.

– Ejderhannarnas antal har jag haft svårt att överblicka, eftersom det lyser vitt överallt under våren. Däremot har jag noterat en katastrofal nedgång under åtminstone tre år av honor och kullar. Nedgången var mindre tidigare, men det är svårt att bestämma vilka år.

– Jag tycker generellt att måsar och änder har minskat i ytterskärgården, medan många arter – särskilt silltrut och fiskmåsar – frodas på tex Fjäderholmarna och på innerstans tak.

Roland Staav:

– Mina första anteckningar om skärgårdens fågelliv är från 1958, med utgångspunkt från sommarstugan på södra Blidö. Sedan dess har jag studerat skärgårdens fågelliv under drygt 50 år.

– Ejdern har ju varit den dominerande kustfågeln under större delen av perioden, vilket inneburit att många observationer inte ens skrivits ned. Under de stora kustfågelinventeringarna 1974-75 och 2001 inventerade jag och familjen Hjerstrand de norra ytterskärgårdarna Kallskär, Fredlarna, Skrakskären och Ängskär. Vi kunde 2001 räkna in 8425 gudingar, vilket var dubbelt så många som under 1974, då 4267 gudingar registrerades i samma områden. Inte kunde man då ana att ejdrarna tio år senare knappt skulle få några ungar alls i hela skärgården.

– Den första gång jag noterade att det bara fanns ett fåtal kullar i mellan- och innerskärgården var sista maj 2003, då jag bara såg tre kullar under en flera kilometer lång roddtur mellan Blidö och Klintsundet och tillbaka. Då såg jag också ådflockar som helt saknade ungar, vilket blivit en vanlig syn senare. Numera ser jag mest kullar kring hamnar och skärgårdssamhällen, och man blir glad varje gång man ser en kull i ytterskärgården.

– Ännu kan man dock uppleva gamla tider, som i våras då vi den 4 april såg tusentals ejdrar och alffåglar vid iskanten utanför Svartlöga. Något som är oroande är dock att förhållandet mellan gudingar och ådor har förändrats. Förr såg man ungefär lika många gudingar som ådor, men i år tycks det finnas dubbelt så många gudingar som ådor, vad det nu kan innebära för häckningen



▲ Ejdrar i flykt. © Jorma Tenovuori.

– Om man ska nämna en annan and som minskar är det svärtan, vars numerär tycks ha gått ned ordentligt de senaste åren.

Gunnar Hjerstrand:

– Den riktigt tydliga nedgången fick vi mellan åren 2008 och 2009. Dessförinnan, från 2002 och framåt, tycks antalet sakta ha fallit men i så små steg att man mera kunnat se det som normala årsvariationer. Om man ser till den långsiktiga variationen så har den ju varit rätt stor. Boräkningarna från Lygna skärgård, där den längsta serien av boräkningar finns som jag känner till, förekommer både toppar och dalar långt tillbaka. Det speciella med den senaste nedgången är snabbheten under de senaste åren, givetvis kopplat till de rapporter om vitaminbrist m m som oroar.



Gunnar och Britt Hjertstrand bodde under åren 1975 till 2000 på den yttersta utposten Svenska Högarna, och räknade nästan alla år ejdar och ejderkullar. Under åren 1983-2000 var medelvärde för ejderpar 1213 par per år och för antal ungar åren 1982-1997, 826 ungar per år.

Per Lindgren:

– Jag har sedan 1960-talet varit verksam inom i stort sett samma skärgårdsdel, Nämndö socken. Bestånden har varit stabila från 1970-talets räkningar med ytterligare en liten ökning tio år senare. Så har det nog varit fram till millennieskiftet. Eftersom ejdern är/har varit så vanlig, har den oftast inte räknats vad gäller antal, utan mer ”prickats av”.

– I mellanskärgården är den fortfarande vanlig, med gott om kullar, så även in mot fastlandet. Vid

Stavsnäs vinterhamn finns till exempel flera kullar. Så i de områdena har inte minskningen varit påtaglig.

– De områden som nu nästan är tomma på ejderkullar är, som jag sett, Biskopsön och Långviksskär med endast enstaka kullar.

– När började då minskningen? Utan att ha inventeringar som grund blir det mer ett fundrande, en känsla. Jag har intrycket att det kan vara kring 2005, för redan 2007 var det svårt att få höga häckningskriterier i exempelvis området öster om Biskopsön/Kastön vid den nu pågående atlasinventeringen.

– Andra arter som minskat? Småskrake är den art jag kom att tänka på, men det är bara en känsla utan riktig underbyggnad. Den har ju aldrig varit särskilt vanlig.

Thiaminet en pusselbit?

Många ställer sin förhoppning till den pågående studien om den påvisade thiaminbristen hos ejder. Och även om det är osannolikt att den kommer att avslöja hela sanningen, kommer den troligtvis att bidra med en pusselbit för att lösa gåtan; den hur skärgårdens vanligaste kustfågelart på mindre än ett decennium kommit att bli ovanlig på de fjärrar där den förr fanns i stor mängd. Den nedgång av ejderbeståndet som nu är uppenbar kan nog sägas vara den mest dramatiska minskningen av en allmän fågelart i modern tid, med tanke på den korta tidsperiod under vilket det har skett.

Alltmer sällan, men ändå med en viss regelbundenhet, återkommer kravet att vårfjakt ska återinföras. Trots vetskapen om att ejderstammen dramatiskt har minskat, skäms man inte för att vilja skjuta ejdrar när de återkommer till skärgårdarna för att häcka.

Nu har dock dessa yttringar från en svunnen tid föga genomslagskraft, eftersom ett modernare synsätt på naturvård och jaktetik har vuxit fram. Det är därför svårt att förstå att den gamla tiden fortfarande tycks dröja kvar i vårt grannland Finland i denna fråga. På Åland återinförde Landskapsregeringen vårfjakt på ejder våren 2011, som står i strid med EU:s intentioner.

Att omvandla skärgårdsbornas urgamla vårfjakt, som i tiden var en värdefull husbehovsjakt, till en vårfjakt för sitt höga nöjes skull i ett välfärdssamhälle, kan ses som en traditionsexploatering för vårnöje.”

Vi kommer att få fler tillfällen att återkomma till ejderns och de andra kustfåglarnas situation i vår skärgård.

Tack till Tomas Viktor för synpunkter och komplettering av texten och till Gunnar Hjertstrand, Claes Kyrk, Per Lindgren, Roland Staav och Henrik Waldenström, som bidragit med egna observationer. ♦



▲ Ejderstammen ökade markant under 1900-talets senare hälft, enligt de kustfågelinventeringar som utförts i Sverige och Finland. Men under 1900-talets sista decennium hände något, och beståndet minskade hastigt samtidigt som könsförhållningen förändrades. © Jorma Tenovuo.

► Bildtext. © Jorma Tenovuo.



Artikelförfattaren

Sören Lindén ansvarar för fågelskyddsfrågor i Stockholms ornitologiska förening och satt i projektledningen för den senaste kustfågelinventeringen i Stockholms län.

Adress: Borgargatan 10, 11734, Stockholm

Tfn: 070-4841310

e-post: soren.linden@naturfakta.se

